

Barbara Bielinis-Kopec

historyk sztuki

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze

RATUSZ W ZIELONEJ GÓRZE

1. Ratusz, widok na elewację zachodnią i skrzydło południowe. Wszystkie zdjęcia autorki.

1. Town hall, view of the western elevation and the southern wing. All photos: author.

W końcu 2004 r., podczas remontu prowadzonego w zielonogórskim ratuszu, doszło do przypadkowego odkrycia nieznanych dotąd i nienaniesionych w inwentaryzacji budynku z 1958 r. piwnic. Robotnicy wykonujący posadzkę w pomieszczeniu na parterze przy południowo-wschodnim narożniku budowli natrafili na ceglane

sklepienie znajdującej się pod nim piwnicy. O odkryciu zawiadomiono wojewódzkiego konserwatora zabytków, który po dokonaniu oględzin piwnic wydał decyzję o wstrzymaniu robót i wyłączeniu remontowanego pomieszczenia z dalszych prac do czasu przeprowadzenia specjalistycznych badań.

Odkrycie wzbudziło wielkie zainteresowanie zarówno mieszkańców, jak i mediów. W 2006 r. zespół pod kierownictwem dr. Czesława Lasoty z Politechniki Wrocławskiej przeprowadził badania architektoniczno-archeologiczne¹. Objęły one większą część ratusza, co w rezultacie pozwoliło określić jego pierwotną formę i poszczególne fazy rozbudowy. Zakończenie badań zbiegło się z kolejnym odkryciem: w trakcie remontu północnego skrzydła odsłonięto ścianę szczytową gotyckiej budowli. Po przeprowadzeniu w tym samym roku prac konserwatorsko-restauratorskich została ona wyeksponowana wraz z fragmentami pierwotnych tynków.

Ratusz jako istotny element krajobrazu kulturowego miasta

W zielonogórskim ratuszu miał siedzibę urząd miasta, który później przeniósł się do innego obiektu. Nadal jednak mieszczą się tu gabinety prezydenta i przewodniczącego rady miasta, Urząd Stanu Cywilnego oraz Fundacja na Rzecz Rewitalizacji Miasta Zielona Góra, tu także odbywają się posiedzenia rady miasta. Od niedawna ratusz jest też siedzibą Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Zielonej Górze.

Bryła ratusza, zaakcentowana wysoką wieżą z trójkondygnacyjnym ażurowym hełmem, stanowi charakterystyczną dominantę zespołu staromiejskiego. Umieszczona w centrum placu rynkowego, została zwrócona fasadą w kierunku zachodnim. Do stanowiącego centralną część budowli korpusu głównego, z wieżą od północnego wschodu, przylegają dobudówki od strony wschodniej, południowej i północnej.

Ratusz jest w części podpiwniczony. Największe piwnice, o wnętrzach przeklepionych kolebkowo i krzyżowo, znajdują się pod głównym centralnym trzonem budowli i użytkowane są jako winiarnia. Są one dostępne bezpośrednio od strony fasady i dodatkowo skomunikowane tunelową klatką schodową z sienią w przyziemiu. Ponadto niewielkie piwnice, sklepienie kolebkowo i krzyżowo, występują w części północno-zachodniej, północno-wschodniej oraz południowo-wschodniej obiektu. Piwnice te nie są ze sobą połączone.

Większość wnętrza nakrywają drewniane stropy belkowe ze ślepym pułapem, z których część ozdobiono skromną dekoracją snycerską. Wśród nich wyróżnia się strop w dużej sali na parterze². Pozostałe wnętrza przyziemia przeklepienie są

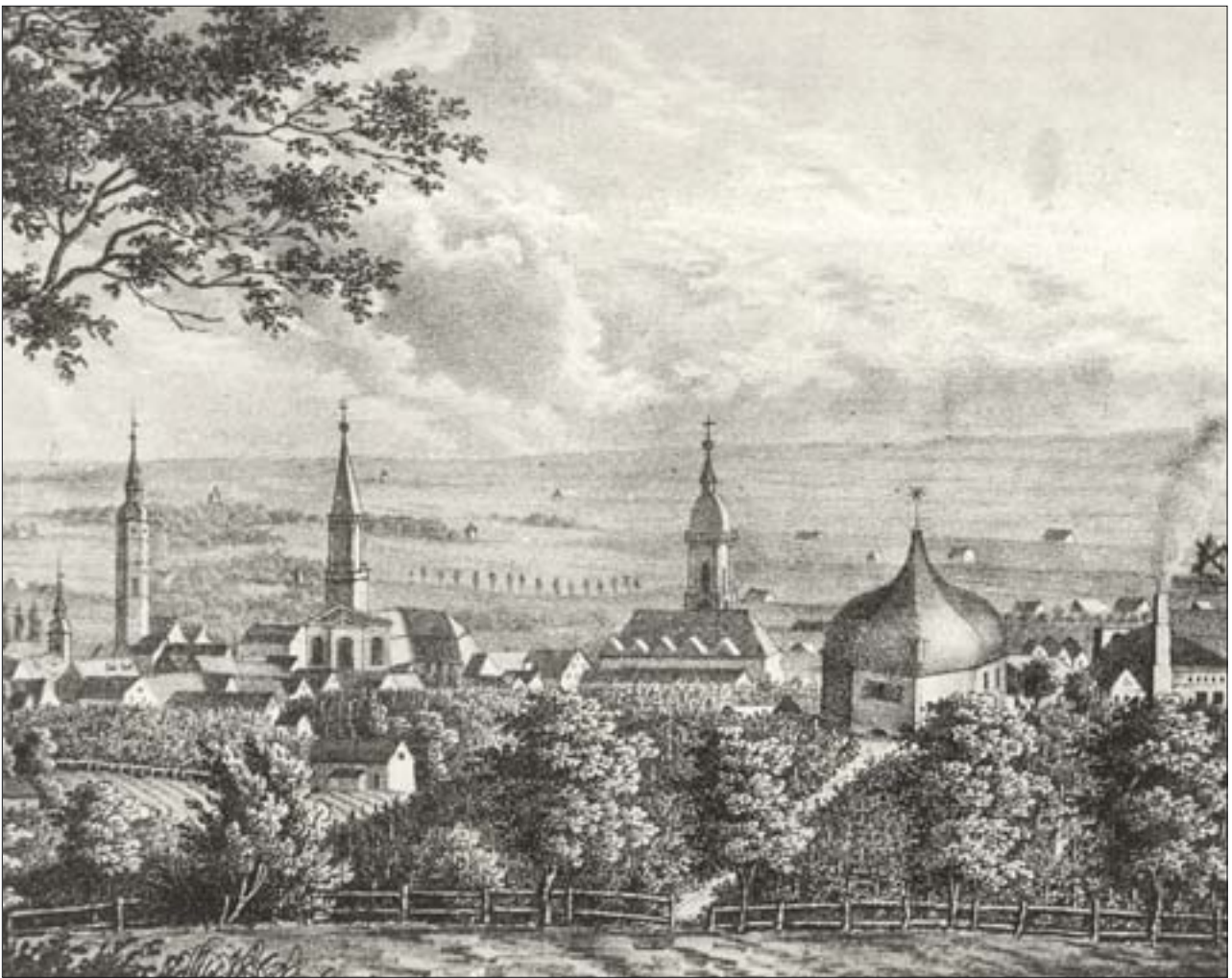
2. Lokalizacja ratusza w zabudowie rynku.
2. Localisation of the town hall among the buildings in the market square.

kolebkowo i krzyżowo. Również na piętrze zachowały się wnętrza sklepienie kolebkowo oraz jedno przeklepienie sklepieniem żaglastym.

Przekształcana na przestrzeni stuleci budowla, trawiona pożarami i ponownie odbudowywana, na trwałe wpisała się w krajobraz i dzieje miasta. Badania wykonane pod kierunkiem dr. Czesława Lasoty nie tylko dały odpowiedź na wiele pytań dotyczących jej przeszłości i poszczególnych faz budowy, ale również wydobyły nieznanne dotąd wartości zabytku. Jeżeli dodać do tego odsłonięcie i wyeksponowanie w efekcie prac konserwatorsko-restauratorskich gotyckiej północnej ściany szczytowej, można z całą pewnością stwierdzić, iż zielonogórski ratusz ukazał swe nowe oblicze.

3. Zielonogórski rynek w poł. XIX w.
3. Market square in Zielona Góra in the mid-nineteenth century.

4. XIX-wieczna panorama Zielonej Góry z widokiem wieży ratuszowej po lewej stronie.
4. Nineteenth-century panorama of Zielona Góra with a view of the town hall tower to the left.

Dzieje gotyckiego ratusza w świetle nowych badań

Odkryte w 2004 r. pod południowo-wschodnią częścią ratusza piwnice wychodziły częściowo poza obrys jego murów zewnętrznych³. Odkrycie to zrodziło wiele pytań dotyczących przeszłości obiektu, a w szczególności formy i zasięgu jego pierwotnej bryły.

Najstarsza wzmianka o zielonogórskim ratuszu pochodzi już z 1321 r.⁴ Skorzystał z niej H. Schmidt, autor najobszerniejszej, jak dotychczas, monografii miasta, opartej w większości na nieistniejących dziś materiałach źródłowych. Jego zdaniem wzniesiony w tymże roku „pierwszy zielonogórski ratusz mógł być budowlą drewnianą o najprostszej konstrukcji, różniącą się od innych zabudowań młodego miasta jedynie tym, że stanął na rynku”⁵. Według Schmidta ratusz został doszczętnie zniszczony w wielkim pożarze miasta w 1582 r., zaś kolejny wzniesiono jako budowlę murowaną w końcu XVI w. Pogląd ten upowszechnił się w powojennej literaturze przedmiotu i dominował do lat 90. XX w. Dopiero

dr Stanisław Kowalski, badając odsłonięte w trakcie remontu ratusza w latach 1989-1990 wątki gotyckiego muru elewacji wschodniej i zachodniej, przesunął czas powstania obiektu na 2. poł. XV w.⁶ Wskazywałyby na to znamiona stylowe budowli oraz uwidocznione w trakcie remontu ślady spiecenia cegieł, najprawdopodobniej pozostałości po pożarach z lat 1582, 1627 i 1651. Późnogotycki ratusz był, zdaniem dr. St. Kowalskiego, budynkiem piętrowym, wzniesionym na rzucie prostokąta. Bryłę nakrywał wysoki dwuspadowy dach, ściany jej węższych boków wieńczyły zaś gotyckie szczyty schodkowe. Wychodząca z czworobocznej podstawy wieża nakryta była namiotowym dachem⁷. Według ustaleń dr. St. Kowalskiego ceglane elewacje ratusza rozczłonkowane prostokątnymi oknami i dekoracyjnymi blendami (jedną z nich odsłonięto i wyeksponowano w elewacji frontowej). W trakcie badań nie udało się jednoznacznie ustalić położenia pierwotnego wejścia, choć w partii przyziemia natrafiono na fragment ostrołukowego sklepienia otworu, jak można domniemywać – portalu.

Badania przeprowadzone w 2006 r. potwierdziły tezy stawiane przez dr. St. Kowalskiego, a jednocześnie wniosły nowe wątki, poszerzając wiedzę z zakresu kształtu i zasięgu XV-wiecznej budowli oraz kolejnych faz jej przebudów. Rozwarstwienia chronologicznego murów dokonano na podstawie analizy ich cech technologicznych, faktury, kolorystyki i budulca oraz form architektonicznych. Datowanie powiązano z informacjami o ratuszu, zebranymi podczas kwerendy archiwalnej⁸.

wykonano za pomocą prostokątnych blend czterech i sześciopółowych, o krawędziach profilowanych i prostych. Między blendami rozmieszczono okna nakryte łękami odcinkowymi, rozpoczynające się w połowie wysokości blend. W trakcie badań odsłonięto fragment uskokowego szczytu wieńczącego elewację północną, który dekorowały poziome pasma blendy z łękami kotarowymi i odcinkowymi, a dołem wydzielała płycina. Taka sama płycina, ograniczona od góry warstwą cegieł zestawionych

5. Panorama Zielonej Góry z 3. ćw. XIX w.

5. Panorama of Zielona Góra from the third quarter of the nineteenth century.

Ustalono, że gotycki ratusz wybudowany został na planie wydłużonego prostokąta o wymiarach 34x13,5 m i odpowiada zasięgiem centralnej części zachowanej do dnia dzisiejszego bryły. Była to budowla piętrowa, niepodpiwniczona, nakryta wysokim dwuspadowym dachem, ujętym szczytami schodkowymi. Jej mury o grubości 1,4 m wykonano w technice *opus emplectum*, wypełniono fragmentami cegieł oraz eratykami i wykończono licem z cegły w wątku jednowozówkowym. W elewacjach zastosowano spoiny płaskie poziome podcięte dołem oraz pionowe z rysą. Artykulację elewacji ratusza na wysokości piętra, zarówno od strony zachodniej (frontowej), jak i północnej,

główkami, wieńczyła elewację wschodnią i zachodnią i zapewne również południową. W okresie późniejszym płyciny zamurowano cegłami ułożonymi płasko.

W elewacji wschodniej gotyckiego ratusza dokonano ważnego odkrycia – stanowiło je odsłonięcie reliktywów wnęk zwróconych na zewnątrz, rozmieszczonych w jej przyziemiu. Wskazują one, zdaniem badaczy, na istnienie przylegających do ściany kramów sukienniczych, które powstały równocześnie z budową ratusza i wieży. Zidentyfikowane zostały cztery wnęki, rozmieszczone wzdłuż elewacji wschodniej, na odcinku od wieży w kierunku południowym. Ich skrajny południowo-wschodni

6. Ratusz na pocztówce z 2. ćw. XX w.
6. Town hall on the postcard from the second quarter of the twentieth century.

fragment powiązany jest z odkrytymi w 2004 r. piwnicami. Piwnice te, jak się ostatecznie okazało, nie łączyły się z ratuszem, lecz z przylegającym do niego kramem, rozbudowanym w następnych stuleciach w mieszczańską kamienicę.

W trakcie badań określono również z dużą dozą prawdopodobieństwa pierwotną kolorystykę elewacji. Stanowiła ją czerwona powłoka malarska, naniesiona na ceglane elewacje o spoinach wyróżnionych białym kolorem⁹ i tynkowanych oraz również pomalowanych blendach. Wnioski te wysnuto na podstawie szczegółowych badań blendy w elewacji zachodniej oraz znajdującego się w jej zasięgu fragmentu elewacji. Profilowanie krawędzi blendy i słupka wykonano z kształtek ceglanych wymodelowanych w formach¹⁰. Ustalono, że blendę obiegała tynkowa opaska. Rozpoznano również dekorację malarską pól blendy – kwatery pomalowane były na czarno, wypełnione imitacją górników z obwódką koloru białego i ujęte w szerokie, zachodzące na profile czerwone pasy ram¹¹. Dolne pola blendy były podzielone na cztery kwatery. Tynk zachowany na cokole słupka miał szarą powłokę malarską, podzieloną poziomymi białymi liniami o układzie nawiązującym do przebiegu spoin w ścianie elewacji. Zachowana polichromia na cokole słupka wskazuje, że takie rozwiązanie kolorystyki było nie

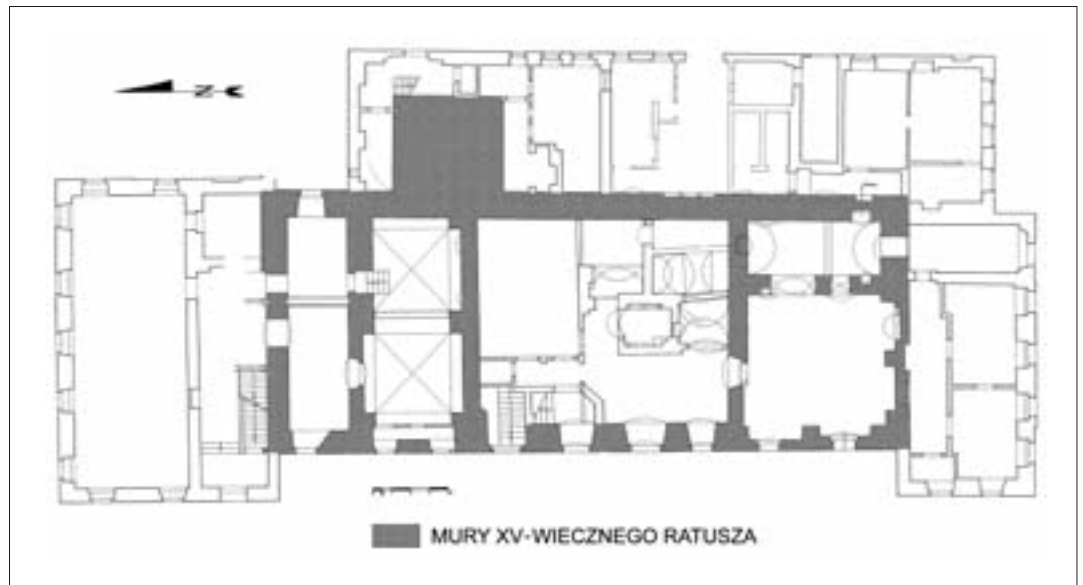
7. Ratusz w latach 20. XX w.
7. Town hall in the 1920s.

8. Zielonogórski ratusz na pocztówce z 1942 r.
8. Town hall on the postcard from 1942.

9. Rzut przyziemia ratusza.

9. Ground plan of the town hall ground floor.

tylko na krzyżu, lecz także w zasięgu obiegającej blendę tynkowej opaski.

Badania przeprowadzone przez zespół dr. Cz. Lasoty potwierdziły wcześniejsze ustalenia dr. St. Kowalskiego, że wieża przy północno-wschodnim narożniku ratusza wzniesiona została już w XV w. Jej dolna partia – na planie kwadratu, o wysokości ok. 16 m – przechodzi górą w ośmiobok, a cała wieża miała pierwotnie 28 m. Obydwie jej części różnią się zarówno formą otworów, jak i wymiarami cegieł. Stąd można wnioskować o dwóch fazach budowy wieży, z tym że jedynie dolną jej partię można powiązać z ratuszem gotyckim¹². Należy przypuszczać, że pierwotnie elewacje wieży były otynkowane, o czym zdaje się świadczyć płaskie ukształtowanie spoiny¹³. Według wzmianki z 1676-1677 r.¹⁴ w wieży znajdował się loch więzienny. Jak ustalono w trakcie badań, sięgał on do poziomu piętra ratusza, gdzie znajdowało się, również odkryte, pierwotne wejście do wieży.

Badania określiły także dyspozycję przestrzenną i funkcjonalną części wewnątrz przyziemia gotyckiej budowli, które było podzielone murami o grubości 1 m na cztery pomieszczenia. Największe z nich stanowi sala w trakcie frontowym od południowego zachodu, skomunikowana otworem drzwiowym o rozglifionych ościeżach z sienią leżącą po jej północnej stronie, w centralnej części przyziemia. Sala zachowała się w pierwotnym kształcie na planie prostokąta o wymiarach 19,3x10,9 m i wysokości 3,5 m. Nakrywa ją gotycki strop belkowy z górnym pułapem, wykonany z belek o przekroju 30x25 cm o sfazowanych krańcach ze śmigami. Deski pułapu połączone na

zakładkę. Strop ten pierwotnie dźwigały dwa podciągi, których układ wyznaczają śmigi na belkach i ślady ich osadzenia w ścianach północnej i południowej. Ceglane ściany wnętrza pokrywał pierwotnie cienkowarstwowy tynk z pobiałą.

Powiązanie sali z pierwszym etapem budowy ratusza stanowi ważne odkrycie i rodzi pytanie co do jej pierwotnego przeznaczenia. Odnosząc się do rozwiązań funkcjonalnych ratuszy na Śląsku w XIV-XV w., badacze wskazują, iż omawiane pomieszczenie stanowiło zapewne miejsce zgromadzeń mieszczan i doraźnie prowadzonego handlu. Tym samym jest to najstarsze z zachowanych wnętrz użyteczności publicznej w Zielonej Górze. Określając dalszą dyspozycję funkcjonalną ratusza, wskazują, iż w bezpośrednim sąsiedztwie sali mogły znajdować się pomieszczenia związane z handlem, jego obsługą i kontrolą (np. urząd wagi, szrotu, ceł itp.). Wprawdzie dopiero od XVII w. źródła wzmiankują o regularnie odbywających się w ratuszu posiedzeniach sądu¹⁵, jednak funkcję tę musiał on pełnić już w średniowieczu. Najprawdopodobniej na piętrze znajdowała się siedziba organów władzy municipalnej, na co wskazuje wspomniane już wejście do wieży mieszczącej w części dolnej loch więzienny.

Przebudowy ratusza w okresie nowożytnym

Kolejne fazy przebudowy zielonogórskiego ratusza wynikały głównie z konieczności jego remontów po licznych pożarach miasta.

Odbudowa ratusza po pożarze z 1582 r. trwała osiem lat. W roku 1590 dokonano uroczystego

10. Ratusz, widok od strony północnej ze skrzydłem północnym na pierwszym planie.

10. View of the town hall from the north with the northern wing in the foreground.

włożenia do kuli ratuszowej dokumentów upamiętniających to wydarzenie¹⁶. W trakcie badań przeprowadzonych przez zespół dr. Cz. Lasoty ustalono, że pierwsza faza przebudowy ratusza miała miejsce w wieku XVI i wiązała się być może z likwidacją skutków wspomnianego wyżej pożaru. Wówczas to dokonano częściowej przebudowy wewnątrz na parterze. W ścianie południowej i zachodniej sali zlokalizowanej w południowo-zachodniej części budynku przebito po dwa nowe duże otwory okienne ujęte we wnęki o lekko rozglifionych ościeżach, zasklepione odcinkowo. Dwa

gotyckie podciąg drewnianego stropu zastąpiono jednym¹⁷, ułożono ceramiczną posadzkę i pomalowano ściany¹⁸. W sąsiednim pomieszczeniu, przylegającym do wzmiankowanej sali od strony wschodniej, wykonano sklepienia kolebkowe¹⁹ oraz okno od strony południowej.

Centralną część przyziemia zajmowała obszerne sieni, w której, w trakcie XVI-wiecznej przebudowy ratusza, założono zachowany do dzisiaj, drewniany strop belkowy z górnym pułapem. W tym czasie wykonano również wejście do piwnic. H. Schmidt podaje, że piwnice istniały już

11. Ratusz, widok wieży od strony północnej.
11. Town hall, view from the north.

w pierwszym, jego zdaniem jeszcze drewnianym ratuszu i jako jedyne ocalały z pożogi w 1582 r. Miała się w nich mieścić wzmiankowana w 1639 r. winiarnia²⁰. W świetle wyników badań przeprowadzonych w 2006 r. pogląd ten wymaga weryfikacji.

Jak ustalono, najstarsze piwnice, zlokalizowane pod południowo-zachodnią częścią gotyckiego ratusza, pochodzą dopiero z XVI w. i powstały w trakcie nowożytniej fazy jego przebudowy²¹. Ich ściany i sklepienia są wyeksponowane w wątku ceglany (nieregularnym i jednowózkowym) z eratykami i od nowa wyspoinowane w trakcie ostatniego remontu w 2004 r. Po stronie południowej zachowały się trzy otwory okienne, doświetlające niegdyś wnętrza, które zamurowano w okresie późniejszym, rozbudowując ratusz o skrzydło południowe. Od zachodu (w piwnicy z filarem) wyeksponowano pierwotne wejście ze stopniami granitowymi, prowadzące do piwnic z placu rynkowego. W zachodniej ścianie znajduje się jeszcze jedna wnęka, utworzona po zamurowaniu pierwotnego okna. Do piwnic tych prowadził również tunel z sieni ratusza. Znajdowała się w nim zapewne stała pochylnia do transportu beczek lub pochylnia drewniana zakładana doraźnie powyżej stopni. Ściana wschodnia tego tunelu, mieszczącego obecnie schody prowadzące z parteru, artykułowana jest trzema małymi wnękami nakrytymi łękami odcinkowymi z parapetami o układzie równoległym do biegu schodów. W ścianie zachodniej tunelu zachował się ślad po zamurowanym wejściu²², które znajdowało się na wprost wejścia do ratusza.

Najprawdopodobniej również z tą fazą robót należy wiązać przebudowę zwieńczenia wieży, której dokonano rozbierając jej najwyższą kondygnację i murując nową od poziomu ok. 25 m z cegieł rozbiórkowych w wątku blokowym. W ścianach wewnętrznych wykonano niewielkie, prostokątne

wnęki okienne o wykroju prostokątnym, z łękiem odcinkowym oraz kolistym prześwitem o średnicy ok. 40 cm.

Kłęski pożarów trawiły miasto również w następnym stuleciu. Już w 1627 r. ratusz i wieżę uszkodził kolejny pożar. Szybko jednak uporano się z remontem i już 21 sierpnia 1628 r. odnotowano w kronice miasta, że na wieży ratuszowej zamontowano hełm oraz zegary. W dniu 24 sierpnia 1651 r. wybuchł kolejny pożar, który rozpoczął się w nocy w domu sukiennika przy ul. Na Piasku (dziś ul. Sikorskiego). Jego skutki były opłakane. Zniszczeniu uległa znaczna część zabudowy miasta – w ciągu czterech godzin spłonęło 660 domów, a także ratusz, z którego przetrwać miała jedynie wieża²³.

Odbudowę ze zniszczeń przeprowadzono w latach 1652-1679 pod kierunkiem Hansa Pappertitza. Prace budowlane objęły wykonanie nowego dachu, czterech wykuszy w elewacjach oraz podłóg na parterze²⁴. W 1666 r. na wieży ratuszowej

zamontowano zegar wykonany przez Christopha Schmiedtlöchera z Frankfurtu nad Odrą²⁵. Prace związane z wykonaniem na wieży hełmu zwieńczonego kulą, kurkiem i gwiazdą ukończono w 1670 r.²⁶ Podczas zakładania hełmu ponownie rozebrano część zwieńczenia wieży i zmieniono artykulację najwyższej kondygnacji. Zablokowano okulusy oraz wprowadzono wydatny gzyms. Następnie powiększono otwory okienne w celu wprowadzenia tarcz zegara oraz przekuto otwór drzwiowy w ścianie zachodniej nad dachem skrzydła głównego ratusza. Z tymi właśnie wydarzeniami i przeprowadzonymi pracami mogła wiązać się druga XVII-wieczna faza przebudowy ratusza, którą wyodrębniono w wyniku przeprowadzonych w 2006 r. badań.

13. Ekspozycja blendy w elewacji zachodniej.
13. Exposition of a blind window in the western elevation.

To podczas tej fazy przebudowy powstały najbardziej znane piwnice zielonogórskiego ratusza, zlokalizowane pod jego centralną częścią, w których działa winiarnia „Bachus”²⁷. Łączą się one z opisanymi piwnicami pod częścią południowo-zachodnią budynku. Przesklepiono je krzyżowo i kolebkowo oraz zgrupowano wokół centralnie umieszczonego największego wnętrza, wspartego na filarze. W jednym z pomieszczeń zachowały się tynki, a w pozostałych ściany i sklepienia są wyeksponowane w wątku ceglany (nieregularnym i jednowózkowym) z eratykami. Zostały one wyspoinowane w trakcie remontu w 2004 r. Piwnice te są dostępne przez wejście zewnętrzne od strony zachodniej (bezpośrednio przy głównym wejściu do budynku, po jego północnej stronie) oraz opisaną już wyżej tunelową klatką schodową – z sieni ratusza.

Z XVII-wieczną fazą przebudowy powiązano również pomieszczenie znajdujące się na parterze w północno-zachodniej części budowli. Wnętrze to przykrywają dwa pola sklepienia krzyżowego opartego na gurtach wychodzących z filarów przyściennych. Wykonane w tynku szwy sklepienia mają formę listew o przekroju trójkątnym²⁸. W tym samym zapewne okresie

12. Widok ratusza od strony południowej.
12. Town hall – view from the south.

zostało zasklepienie kolebą pomieszczenie północne na piętrze, obecnie podzielone na trzy wnętrza.

Już w średniowieczu po północnej stronie ratusza biegło szerokie przejście, w którym ustawiono ławy chlebowe i pręgierz. Na planach rynku z 1784 i 1840 r. przejście to oddziela ratusz od budynków tworzących blok zabudowy śródrzykowej, który istniał jeszcze do 1857 r.²⁹ Najprawdopodobniej już w wieku XVII przejście zostało przesklepione³⁰. Wskazują na to wyniki badań północnej ściany szczytowej ratusza. W tym czasie w północnej ścianie na wysokości piętra zamurowano płycinę, okna i blendy, a w przyziemiu doprowadzono od zewnątrz sklepienie, zapewne kolebą z lunetami. Sklepienie to poświadczają relikty lunet tkwiące w gotyckim murze, wyeksponowane w trakcie przeprowadzonych prac konserwatorsko-restauratorskich.

Kolejne odnotowane w dokumentach naprawy nie miały znaczącego wpływu na formę architektoniczną budowli. W 1717 r. cieśla Gottfried Fischer³¹ podjął się na zlecenie władz miasta naprawy hełmu wieży, przemurowania nadproży

oraz pomalowania wieży. W 1777 r. ponownie odnowiono jej elewację, nakryto hełmem oraz zamontowano jego zwieńczenie. Prace prowadził mistrz ciesielski Schüffel z Koźuchowa³².

Z XVIII w. pochodzą wzmianki o wystroju reprezentacyjnych wnętrz ratusza. W 1740 r. w aktach miejskich wzmiankowana jest sala, określana jako audiencyjna, w której ustawione były wyściełane sukmem krzesła³³. Na parterze znajdowała się sala posiedzeń rady miejskiej. Służyła ona także do świętowania uroczystości miejskich. W 1742 r. zawieszono w niej portret króla w pozłacanej ramie³⁴. Na uwagę zasługuje wzmianka, iż w sali tej znajdowało się wejście do przesklepionej piwnicy – pomieszczenia, w którym w czarnej skrzyni chroniono najcenniejsze i najstarsze dokumenty miejskie³⁵.

Od 1741 r. zielonogórski ratusz przez siedem lat służył gminie ewangelickiej. W związku z tym w październiku tego roku jedno z wnętrz przystosowano do celów liturgicznych i zamontowano w nim balkony, a w 1743 r. drewniany strop³⁶.

14. Odkryta piwnica kamienicy przy południowo-zachodnim narożniku ratusza.

14. Unearthed cellar of a town house at the south-western corner of the town hall.

15. Schody w odkrytej piwnicy kamienicy przy ratuszu.

15. Stairs in the unearthed town house next to the town hall.

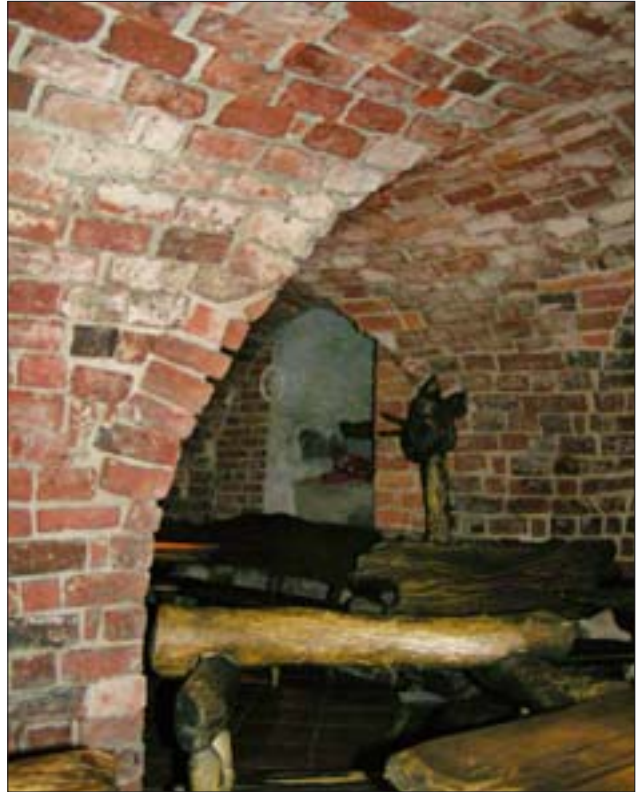
16. Gotycki strop w sali na parterze ratusza.
16. Gothic ceiling in a chamber on the ground floor of the town hall.

17. Gotycki strop z XVII-wiecznym podciąganiem w sali na parterze ratusza.
17. Gothic ceiling with a seventeenth-century binder in a chamber on the ground floor of the town hall.

18. Piwnica z XVI w.
18. Sixteenth-century cellar.

19. XVI-wieczna piwnica, w głębi wejście od strony rynku.
19. Sixteenth-century cellar with an entrance from the market square.

O formie i wykończeniu budowli w XVIII w. dowiadujemy się ze skąpych wzmianek. Pokrycie dachu ratusza jeszcze do 1742 r. stanowił gont³⁷. Również gontem pokryty był wspomniany w 1743 r. wykusz, którego lokalizacja nie została bliżej określona³⁸.

20. Wejście do piwnic z sieni ratusza.
20. Entrance to the cellars from the town hall vestibule.

W XVII i XVIII stuleciu rozbudowano kramy sukienne. Na planie miasta sporządzonym przez D. Büttnera w 1784 r. oznaczone zostały jako zwarty blok zabudowy przylegającej do ratusza od strony wschodniej, podzielony na cztery kamienice oznaczone odrębnymi numerami. Wkrótce potem został on rozbudowany w kierunku południowym i wykroczył poza linię ściany południowej gotyckiego ratusza³⁹.

Koniec XVIII w. przyniósł znaczące przeobrażenia formy architektonicznej budowli. W lecie 1789 r. odnotowano w kronice miasta, iż „zburzono ratusz i starą wartownię główną, a następnie

je odbudowano⁴⁰. W latach 1788-1790 przeprowadzono gruntowną przebudowę obiektu, rozpoczynając od przebudowy jego ścian szczytowych⁴⁰. Prace te określono jako kolejną fazę przebudowy ratusza⁴¹. Ze zlokalizowaną po południowej stronie budynku wartownią miejską, wzmiankowaną już w XVII w., połączono znajdującą się w południowo-zachodniej części budowli salę gotycką. Jedno z okien w ścianie południowej sali zamurowano, tworząc obszerną wnękę, zaś drugie przebudowano na otwór drzwiowy prowadzący do odwachu.

Zapewne wówczas częściowo rozebrano, będące pozostałością jeszcze gotyckiej budowli, charakterystyczne szczyty schodkowe po północnej i południowej stronie⁴². W trakcie prowadzonego remontu zmniejszono okna i otynkowano elewacje. W tym też czasie ratusz uzyskał klasycystyczny wystrój, zachowany do dnia dzisiejszego.

21. Sklepienie XVII-wiecznej piwnicy, winiarnia „Bacchus”.
21. Ceiling in a sixteenth-century cellar, the “Bacchus” wine-shop.

22. Fragment szczytu gotyckiego ratusza odsłonięty w remontowanym skrzydle północnym.

22. Fragment of the town hall Gothic gable revealed in the repaired northern wing.

23. Artykulacja szczytu na wysokości drugiego piętra w trakcie prac.

23. Articulation of the gable at the level of the second storey in the course of work.

Zielonogórski ratusz w XIX i XX stuleciu

W 1801 r. ponownie przebudowano wieżę ratuszową⁴³. Dzięki zastosowaniu ściąągów i podpór przemurowano jej ostatnią kondygnację bez demontowania hełmu. To przedsięwzięcie powiodło się tylko częściowo, czego efektem jest widoczne wychylenie hełmu wieży od pionu. W tym samym czasie wymieniono kulę i zwieńczenie oraz wykonano nowe pokrycie hełmu z gontu pomalowanego w intensywnym czerwonym kolorze. Dopiero w 1846 r. zmieniono je na blachę cynkową⁴⁴. Kolejne prace remontowe przeprowadzono w 1919 r. Objęły one wnętrza oraz znowu pokrycie hełmu wieży⁴⁵.

W 1827 r. zakupiono kamienicę przylegającą do ratusza od północy i przeznaczono ją na kasę miejską. Przetrwała ona przeprowadzone trzydzieści lat później wyburzenie zabudowy części bloku śródrzynekowego. Plan rynku z 1868 r.⁴⁶ przedstawia

główny korpus gotyckiego ratusza rozbudowany o skrzydło południowe, powiększone o parterowy odwach, przylegający od północy budynek kasy miejskiej (miał on, według opisu, parter ze sklepieniami) oraz blok kamienic po stronie wschodniej z wkomponowaną w nie wieżą.

W 1885 r. na miejscu kasy miejskiej wzniesiono skrzydło północne ratusza. Parter zajął Zarząd Policji z wartownią, na piętrze zaś swoją nową

siedzibę znalazła kasa miejska⁴⁷. Między skrzydłem a korpusem głównym przebito przejście. W tym samym czasie ratusz wraz z wieżą został otynkowany. W latach 1922-1925 skrzydło północne zostało nadbudowane o jedną kondygnację i nakryte płaskim dachem w formie zachowanej do dnia dzisiejszego.

W 1874 r. przebudowano południowe skrzydło, przeznaczając je na pomieszczenia gospodarcze i Urząd Stanu Cywilnego. Wtedy właśnie uzyskało ono istniejący do dzisiaj wygląd.

W latach 30. XX w. z trzech stron budowli posadzono platany⁴⁸. W książce adresowej Zielonej Góry z 1933 r. odnotowano, że w ratuszu mieściły się: sala posiedzeń rady miejskiej, biuro burmistrza i jego zastępcy, siedziba miejskiego inspektora do spraw szkolnictwa i nieruchomości, urząd cel, urząd rachunkowy, kasa miejska, czytelnia, archiwum. W piwnicy działała winiarnia, którą prowadził Hermann Fuchse.

Prace konserwatorsko-restauratorskie związane z ekspozycją ściany szczytowej gotyckiego ratusza we wnętrzu skrzydła północnego

Z przeprowadzonymi w 2006 r. badaniami zbiegło się rozpoczęcie remontu północnego skrzydła ratusza, w którym ma swoją siedzibę Urząd Stanu Cywilnego. W trakcie prac podjęto decyzję o skuciu tynków, spod których odsłonięto dwukondygnacyjną elewację północną gotyckiego ratusza, zwieńczoną szczytem, która wtopiona została w zabudowę skrzydła północnego.

Na pierwszym piętrze ściany, wykonanej w wątku jednowozówkowym, ukazały się relikty dwóch prostokątnych okien nakrytych łękami odcinkowymi oraz pięciu prostokątnych wnęk – w tym jednej sześciopolowej (w skrajnej zachodniej osi) i czterech czteropolowych. Ponad pasem wnęk na całej szerokości elewacji znajdowała się płycina fryzowa. Blendy piętra podzielone zostały krzyżem łacińskim. Skrajne wykonano z profilowanych kształtek ceramicznych, pozostałe ujęto w proste ceglane obramienia. Ponad pierwszym piętrzem odsłonięto zachowane fragmenty uskokowego szczytu artykułowanego pasami wnęk z łękami kotarowymi, w skrajnych osiach nakrytych łękami odcinkowymi. Po dokonaniu oceny stanu zachowania podjęto decyzję o poddaniu ściany pracom konserwatorsko-restauratorskim oraz jej wyeksponowaniu na całej wysokości. W tym celu dr Andrzej Legendziewicz opracował wytyczne do remontu

24. Blenda o łuku kotarowym w szczycie północnym gotyckiego ratusza.
24. Blind window with an arch in the northern gable of the Gothic town hall.

25. Zrekonstruowany fragment szczytu na wysokości trzeciej kondygnacji.
25. Reconstructed fragment of a gable at the level of the third storey.

ściany. Zgodnie z nimi firma Ekobud z Zielonej Góry przeprowadziła prace budowlane i konserwatorskie zachowanego gotyckiego lica ściany wraz z zachowanym szczytem oraz rekonstrukcję zniszczonych i uszkodzonych fragmentów.

Po skuciu tynków umyto kilkakrotnie lico muru parą wodną pod ciśnieniem. Miejsca silniejszych zabrudzeń oczyszczono niskoprocentowym roztworem kwasu fluorowodorowego. Uzupełnienia drobnych ubytków lica dokonano przy użyciu kitów do cegły na bazie mineralnej, zaś większe ubytki lica odtworzono przy użyciu zachowanej rozbiórkowej cegły gotyckiej (oczyszczonej) oraz nowej o formacie gotyckim, z wyprowadzeniem wątku jednowozówkowego. Prawie na całej elewacji wykonano, opierając się na zachowanych relikty, rekonstrukcję gotyckiej spoiny, jako spoiny poziomej płasko podciętej i pionowej z rysą, zachowując w pierwotnym stanie fragment ściany z oryginalnym spoinowaniem na wysokości piętra. W miejscach ubytków wykonano nowe tynki cienkowarstwowe w charakterze gotyckim (do 0,5 cm grubości) o fakturze zagładzanej, tzw. spod rękawicy, używając zapraw na bazie wapna trasowego.

26. Ekspozycja drugiej kondygnacji gotyckiej ściany wraz z fragmentem zrekonstruowanego szczytu.
26. Exposition of the second storey of a Gothic wall together with a fragment of a reconstructed gable.

27. Gotycka ściana na wysokości piętra.
27. Gothic wall at the level of the first storey.

W trakcie prac zdecydowano, że zamiast planowanej wcześniej rekonstrukcji gotyckiego lica muru zostaną zachowane, odsłonięte w partii przyziemia relikty sklepień oraz gniazd po belkach stropowych jako ślad prowadzonych przebudów.

Wykonano ponadto ekspozycję dwóch odsłoniętych okien jako wnęk o głębokości $\frac{1}{2}$ cegły z tłem pokrytym tynkiem cienkowarstwowym w charakterze gotyckim oraz zrekonstruowano ubytki obramień i słupków blend według zachowanych śladów.

Odtworzono na podstawie zachowanych śladów uskokowy układ szczytu (trzy uskoki), z przywróceniem w skrajnych osiach wnęk nakrytych łękami odcinkowymi oraz odtworzeniem we wschodniej partii szczytu wnęk o wykroju kotarowym. Omówione wyżej prace były prowadzone pod nadzorem dr. arch. Andrzeja Legendziewicza i konserwatora dzieł sztuki Tomasza Filara.

Końcowy etap działań stanowiły badania i prace konserwatorsko-restauratorskie przy odkrytych

w trakcie prac remontowych tynkach w blendach, płycinie oraz otworach okiennych, przeprowadzone przez T. Filara w początkach 2007 r. Jak ustalono, stan odsłoniętych tynków był niezadowolający zarówno pod względem technicznym, jak i estetycznym. Większość z nich była popękana, odspojona i zagrożona upadkiem, co groziłoby ich zupełnym zniszczeniem. Za szczególnie cenne uznano fragmenty cienkowarstwowych gotyckich tynków wapiennych, zachowane w niektórych blendach i węgarach okien.

Przed przystąpieniem do prac wykonane zostały badania technologiczno-konserwatorskie: stratygraficzne, petrograficzne (analiza składu warstw tynkarskich) i składu warstw barwnych. Następnie dokonano wzmocnienia i zabezpieczenia osypujących się i popękanych warstw tynkarskich, podklejono odspojenia i wypełniono pustki oraz pęcherze wyprawy tynkarskiej. Oczyszczono powierzchnie tynków z warstwy kurzu i luźnych zanieczyszczeń (na sucho przy wykorzystaniu

pędzli z miękkim włosiem oraz miękkich gumek chlebowych), wzmocniono żywicą krzemoorganiczną osłabione i osypujące się fragmenty wyprawy tynkarskiej oraz uzupełniono ubytki wyprawy tynkarskiej przy wykorzystaniu materiałów nawiązujących do historycznego sposobu opracowania tynków. Na etapie końcowym dokonano niezbędnych rekonstrukcji i scalenia kolorystycznego w miejscach, gdzie nie zachowały się historyczne tynki, przy czym zrobiono to w sposób wyróżniający oryginał od partii rekonstruowanych.

Odkryte i poddane konserwacji gotyckie tynki stanowią doskonale źródło poznawcze technik i technologii wykończenia detalu architektonicznego

na średniowiecznych elewacjach, zaś w przypadku budownictwa użyteczności publicznej w województwie lubuskim należą do prawdziwej rzadkości. W efekcie zrealizowanych w końcu 2006 i początku 2007 r. w zielonogórskim ratuszu badań i prac konserwatorsko-restauratorskich odsłonięto nieznane wątki, związane z historią tego cennego zabytku oraz wydobyto piękno jego form, ukryte przez stulecia pod warstwą tynków. Prezentacji wyników badań i zrealizowanych prac dokonano w trakcie sesji naukowej, na którą zaproszono mieszkańców miasta oraz media.

Mgr Barbara Bielini-Kopeć, absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i studiów podyplomowych z zakresu urbanistyki i planowania przestrzennego na Politechnice Wrocławskiej, od 1992 r. pracuje w urzędzie konserwatorskim w Zielonej Górze, od 2005 r. pełni funkcję Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Autorka książki „Zabytki Zielonej Góry” oraz licznych artykułów popularyzujących zabytki i problematykę konserwatorską („Czas architektura zapisany”, „Lubuskie materiały konserwatorskie”, „Spotkania z Zabytkami”, „Ochrona Zabytków”, prasa regionalna).

28. Ekspozycja gotyckiej ściany ratusza we wnętrzu klatki schodowej skrzydła północnego.

28. Exposition of the town hall Gothic wall inside the northern wing staircase.

Przypisy

1. Badania przeprowadził na zlecenie Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zespół pod kierownictwem dr. Czesława Lasoty w składzie: mgr inż. arch. Jerzy Burnita, dr Stanisław Kowalski, dr inż. arch. Andrzej Legendziewicz. Wyniki badań znajdują się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Zielonej Górze.
2. O wnętrzu tym będzie mowa w dalszej części artykułu.
3. Jedno z pomieszczeń znajdowało się bezpośrednio pod posadzką rynku.
4. Wymieniony on został w dokumencie z 31.05.1321 r. w *Regesten zur schlesischen Geschichte*, wyd. Colmar Grünhagen i in., Breslau 1892-1930, nr 4122. Wspomniano w nim, że na miejscu, gdzie pierwotnie stała owczarnia, wybudowano ratusz. Informacja ta wg wydawców regestów pochodzi z zaginionej kroniki pastora Jana Nippego (zm. 1651 r.).
5. H. Schmidt, *Geschichte der Stadt Grünberg in Schl.*, Grünberg 1922, s. 174.
6. St. Kowalski, *Ratusz i wokół ratusza*, Zielona Góra 1992. Pogląd ten podzieliła B. Bielini-Kopeć, *Zabytki Zielonej Góry*, Zielona Góra 2005.
7. Jest ona po raz pierwszy wzmiankowana dopiero w 1627 r. w związku z pożarem, lecz równocześnie w źródłach wymieniony został z nazwiska strażnik pełniący od 23 lat służbę na wieży, tj. od 1603 r., za: H. Schmidt, jw., s. 175.
8. Kwerendę wykonali Dagmara Adamska i Zbigniew Bujkiewicz.
9. Po północnej stronie blendy umieszczonej w elewacji zachodniej dr A. Legendziewicz zaobserwował na spoinach biały

kolor, który nawarstwiony był na czerwieni. Badacze nie wypowiadają się tu jednoznacznie, czy monochromatyczna, czerwona powłoka malarska stanowiła początek procesu dekorowania elewacji, czy też odrębną, pierwszą fazę kolorystyczną, którą jakiś czas później zastąpiła polichromia.

10. Układ profili stanowiły: wkłęska na krawędzi, słupek dwuwkłęskowy i ślepię o profilu gzymsu okapowego.

11. Na początku 2007 r. mgr Tomasz Filar podjął badania i prace konserwatorsko-restauratorskie tynków zachowanych m.in. w blendach elewacji północnej ratusza. Wyniki badań laboratoryjnych nie są jednoznaczne, lecz dokonane przez niego odkrywki wskazują, iż pod warstwą cienkowarstwowego tynku pomalowanego na czarno, na którym naniesiono wzór gomólek odkrytych w blendzie zachodniej, znajdowała się starsza warstwa tynku barwionego w kolorze szarości. Na warstwie tej nie odnaleziono śladów zdobienia. Oznacza to, iż zidentyfikowaną przez dr. A. Legendziewicza dekorację blend należałoby wiązać z pierwszą fazą przebudowy ratusza w wieku XVI.

12. Badacze wykazują, że wnęki okien w dolnej części czworobocznej wieży są rozglifione, a powyżej w partii ośmioboku – uformowane prostokątnie. Ponadto elewacje dolnej części rozczłonkują dwie kondygnacje ostrołucznych blend, zaś powyżej wykonano blendy zamknięte łękami odcinkowymi. Wskazane różnice pozwalają domniemywać przerwy w budowie wieży i kontynuacji prac przez inny warsztat budowlany.

13. Badaniom poddano fragmenty elewacji czworobocznej partii wieży, widoczne na strychu budynku przylegającego do ratusza i otaczającego wieżę od północy, wschodu i południa.

14. H. Schmidt, jw., s. 177. W 1676 r. osadzony w niej został Christoph Zerbin.
15. Tamże, s. 179.
16. Tamże, s. 175.
17. Podciąg ten zachował się do dnia dzisiejszego.
18. Dekorację malarską ścian, zachowaną w stanie szczątkowym, odkryto w trakcie ww. badań. Stanowi ją fragment fryzu podstropowego, zachowany na ścianie północnej przy belce podciągu.
19. Badacze wskazują, że koleba została wykonana jakiś czas po wybudowaniu ratusza, najpóźniej w trakcie drugiej fazy jego przebudowy.
20. H. Schmidt, jw., s. 175. W 1639 r. w piwnicy zielonogórskiego ratusza Tobias Schirmer prowadził wyszynk wina.
21. Należy do nich większa piwnica przesklepiona krzyżowo z filarem pośrodku oraz sąsiadująca z nią od wschodu mniejsza piwnica nakryta kolebką i nieco większa przesklepiona kolebkowo piwnica od strony północnej.
22. Wejście w zachodniej ścianie tunelu wykonano jako pierwotne, w pierwszej fazie przebudowy ratusza. Następnie zostało zamurowane, a od strony północnej tunelu wykonano nowe wejście (funkcjonujące obecnie).
23. W świetle badań przekaz o całkowitym zniszczeniu ratusza nie znajduje potwierdzenia, budynek został jednak wypalony.
24. H. Schmidt, jw., s. 176. Autor cytuje znane mu, a niezachowane do dnia dzisiejszego akta miejskie dotyczące odbudowy ratusza w latach 1652-1679.
25. Tamże, s. 176.
26. Tamże, s. 177.
27. Zdaniem zespołu dr. Cz. Lasoty zarówno wymiary cegieł, jak i charakterystyczna trójkątna listwa szwu uformowanego w tynku na zachowanym sklepieniu jednego z pomieszczeń wskazują na założenie tych piwnic w czasach nowożytnych. Na Śląsku tego rodzaju „dekoracja” sklepień była stosowana w 1. poł. XVII w.
28. Jak w przypadku ww. piwnic, badacze wskazują analogie z rozwiązaniami stosowanymi w 1. poł. XVII w. na Śląsku.
29. Rycina wykonana przed 1857 r. przedstawia trzy kamienice znajdujące się po północnej stronie ratusza, z których dwie miały układ szczytowy, a jedna kalenicowy.
30. Akta miasta Zielona Góra, sygn. 528, *Chronik der Stadt Grynberg vom Jahre 1800 bis zum Jahre 1840*, kronika Bergmüllera – opis ratusza z 1800 r. zawiera wzmiankę o otwartym przejściu przy ratuszu, pod którym piekarze oferują swoje wypieki.
31. H. Schmidt, jw., s. 177. W aktach odnotowano, iż nadał on wieży nowy wygląd.
32. Tamże, s. 178.
33. Tamże, s. 874, tzw. *Audienz Zimmer*.
34. Tamże, s. 875. Prace na zlecenie rady miejskiej wykonał malarz Franz Joseph Dittrich.
35. Tamże, s. 875.
36. Tamże, s. 875. Rolę sali zebrań gminy ewangelickiej mogła pełnić gotycka sala na parterze w południowej części korpusu głównego.
37. Tamże, s. 874.
38. Tamże, s. 875.
39. Z fazą tą związana jest część piwnic odkrytych w 2004 r.
40. H. Schmidt, jw., s. 659.
41. Zespół dr. Cz. Lasoty określił ją jako fazę IIIa.
42. Na XVIII-wiecznych panoramach miasta, pochodzących sprzed 1790 r., gotycki ratusz zdobią jeszcze szczyty schodkowe.
43. H. Schmidt, jw., s. 178. Remont prowadził cieśla Malecke z synem. Akta miasta Zielona Góra, sygn. 528, *Chronik der Stadt Grynberg...*, jw., kronika Bergmüllera – opis remontu ratusza w 1801 r.
44. Tamże, s. 178.
45. Tamże, s. 179.
46. Akta miasta Zielona Góra, sygn. 1756.
47. Akta miasta Zielona Góra, sygn. 500.
48. „Griiberger Hauskalender” z 1930 r. donosił, iż ratusz obsadzono platanami od południa, zachodu i północy.

THE TOWN HALL IN ZIELONA GÓRA

In 2004 heretofore-unknown cellars were discovered in the town hall in Zielona Góra; the interiors were not included in the inventory of the building carried out in 1958. This fact justified the necessity of embarking upon architectural studies whose purpose was to examine the form and successive phases of the transformation of the Gothic edifice.

In 2006 a team headed by Dr. Czesław Lasota conducted architectural research, which coincided with the repair of the town hall northern wing, initiated in July of that year. Numerous layers of plaster revealed a brick wall of the Gothic town hall to which the repaired wing had been added in the course of the nineteenth century. In the interior of the northern wing staircase the conservation and

restoration realised at the end of 2006 came across a Gothic gable with lavish blind arch windows, fragments of a panel below the gable, an outline of the northern gable, and a tower.

Other discoveries included remnants of cloth hall stalls built at the same time as the town hall, and adjoining the latter to the east. At the same time, the conservators disclosed the original plaster of the blind windows and window openings, which at the beginning of 2007 were subjected to complex conservation-restoration. Particular importance was attached to the relics of the lime plaster, which are examples of the scarce original early medieval plaster preserved in secular buildings in the voivodeship of Lubusz.